

Hely, rokonság és más esetek a nem etnikai nemzetekre

Eriksen, Thomas Hylland: Place, kinship and the case for non-ethnic nations. = Nations and Nationalism, 10 (1/2) 2004. 49–62. p.

A. D. Smith éveken keresztül védte azt az álláspontját, hogy az etnikai közösség a modern nacionalizmus szociokulturális és történelmi bázisa. Mint azt tudjuk, véleménye nagy befolyással bír, de meglehetősen vitatott. Hans Kohn megkülönbözteti a keleti típusú etnokulturális és a nyugati típusú polgári nacionalizmust. Későbbi tanulmányok, amelyek a francia és a német nacionalizmussal foglalkoztak, durván arra a következtetésre jutottak, hogy míg franciává lehet válni, addig a származás meghatározza azt, hogy német lesz-e valaki, vagy sem. Míg Smith nagy ideológiai ellenlábasa, Gellner egyetért azzal, hogy a nemzetek kialakulásának alapját az etnikai csoportok adják – némiképp meglepően, mivel rendkívüli hangsúlyt helyez azok szerkesztett jellegére –, a hasonlóképpen befolyásos Benedict Anderson nem lát ilyen kapcsolatot. Az ő főbb példái közül több, mint pl. Indonézia és a Fülöp-szigetek nem egy már meglévő etnikumon alapultak.

A szerző által itt kifejtett perspektíva egy olyan kísérlet, amely megpróbálja áthidalni a konstruktivizmus és a primordializmus közti szakadékot. Ahogy a politikai filozófiában azt mondhatjuk, hogy a liberálisoknak vannak a legjobb érveik, míg a kommunistáknak van a legjobb társadalomelméletük. A szerző amellet érvel, hogy a primordialistáknak igazuk van abban, hogy a közösség és a közös emlékek elengedhetetlenül fontosak a nemzeti érzés kialakításához, míg a konstruktivisták hangsúlyja a kreativitáson van a nemzetek életre hívásában, és amely legalább annyira helyénvaló, mint a nemzeti szolidaritás érzése, amely többféle, akár hibrid magvakból is sarjadhat.

Amikor A. D. Smith megkezdte a nacionalizmus kutatását, az akadémiai szubkultúra a marxizmust és az osztálytudatosságot pártolta. A XXI. század elején a kihívás egy sokkal általánosabb társadalomelméleti tendencia felől érkezett, amely a változást és mozgást, a határok relativitását, az identitások sokszorozódását és a belső sokszínűséget hangsúlyozta, és feláldozta a kohéziót, a stabilitást, homogenitást és a szervezethez. Ez olyan, mintha az identitáson végzett jelenkori kutatás legfontosabb kutatóeszköze egy bifokális lencse mögött lenne, mely kizárja az általánosítást és a felületességet, valamint támogatja a nüansok adatokkal alátámasztott pontos leírását. A szociális antropológiában természetesen ez volt a domináns tendencia, míg az általános társadalmi teoretikusok a jelenkor akadémiai hátterének egyértelműen a globalizációt és a megkülönböztetést választották ki. Mindazonáltal Smith állásfoglalása az etnikum–nemzet kapcsolatáról nagyrészt változatlan marad, bár újabb munkáiban egyértelművé teszi, hogy nem kérdőjelezi meg az amerikai nacionalizmus erejét és elfogadja hasznosként a polgári és etnikai típusú nacionalizmus közti megkülönböztetést. Smith mindig amellet érvelt, hogy a modern nemzetek és a premodern múlt között van folytonosság, és hogy a sikeres nemzeti identitások feltétele az, hogy valahol a magvak egy etnikum legyen, amely egy a történelem által kialakított kollektív identitás, melynek részei a közös eredet és kultúra mítoszai. Hátározottan visszautasítja a nemzeti lét küszöbönálló felemelkedésére vonatkozó jóslatokat függetlenül attól, hogy materialista érvelésen alapultak-e vagy azon a logikai argumentáción, hogy lehetetlen nemzeti kohéziót teremteni egy ilyen sokszínű világban. Smith állásfoglalása nemcsak rugalmassága miatt nagyszerű, de ezt gazdag, terjedelmes és nagyszámú írásai a nacionalizmusról is alátámasztják, ahol ő nemcsak empirikus eseteket mutat be, és elméleteket dolgoz ki, de félreértést kizárva vitat meg nacionalizmus-

ról szóló alternatív elbeszéléseket. Műveltsége és érthetősége miatt mindig érdemes nacionalizmusról szóló elméleteit figyelemmel követni. Smithnek igaza van abban, mikor feltételezi, hogy nemzeti érzés és szolidaritás nem születhet csak úgy ex nihilo. Anderson rámutat, hogy a nemzeti identitásban több közös van a vallás és rokonság jelenségével, mint szekuláris politikai ideológiákkal. A kérdés az, hogy az emocionális ragasztóanyag, amely összetartja a nemzeteket etnikai jellegű kell, hogy legyen, vagy van más, alternatív útvonal, amely nemzeti érzéshez vezet. A nemzeti identitás jövőjéhez tartozó kérdéskört félre teszi, és a legalább olyan fontos, többszörös identitástól, transznacionalizmustól, a nemzeti azonosságtudat kétértelműségeitől tartózkodva kizárólag az etnikum fogalmára és annak lehetséges emocionális és funkcionális megfelelőire koncentrálnak.

A hely, a rokonság a fő mozgatórugók az emberek kollektív azonosságtudatában. Az egy helyen élés (fizikailag vagy metaforikusan) együtt jár közös készségek és fogalmak tömegének elsajátításával. A norvég nemzeti létről folytatott vitában a szerző egyszer előállt a lehetséges meghatározással, hogy norvég az, aki Norvégiában él, és már halott Henrik Wergelandról (a XIX. század közepén élt költő, akit minden norvég gyerek ismer, de a külföldiek egyáltalán nem). Az ilyen közös utalási alapok az okai annak, hogy nincs éles határvonal az etnikulturális és a polgári nacionalizmus között, ahogy azt Smith is nagyon találóan megvilágította. Egyetlen működő polgári nacionalizmus sem szakadhat el teljesen a közös kultúrától, de ahogy arra rámutatott, ez a közösség nem feltétlenül utal etnikai azonosságra. A rokonság tekintetében hangsúlyozta annak változó természetét és metaforikus funkcióját a nemzeti létben, de nehéz egy olyan közösséget találni, amely nem merít a rokonság – akár biológiai, akár nem – eszméjéből, a kollektív énképe és eszmeisége terén. A Smith által összegyűjtött egyéb jellemzők a hely felől a rokonság felé haladnak. Az ennek nyomán létrejövő kollektívák tényleg nemzetekké válnak-e vagy sem, az egy más kérdés.

Ez az előbbi érvelés azt sugallja, hogy Smith analitikus nacionalizmus szemlélete csak az absztrakt szinten igaz, de a hagyományos etnikum és a modern nemzet fogalmának összekötése nem szükségszerű, és az etnikum funkcionális megfelelőit hagyja figyelmen kívül. Ez csak terminológiai kérdés lenne? A szerző szerint nem. Ez csak akkor az, ha úgy látjuk, hogy az etnikai nemzetnek vannak empirikusan működő alternatívái és elképzelhető, hogy létező nemzetek mint alternatív közösségek nem fiktív vérvonalakon és közös történelmen alapszanak, hanem sokféle múlt, de közös jövőképen.

Bosznay Csaba

Határ menti régiók és kisebbségek a 19–20. században

(Konferenciakötet, szerk. Kupa László és Gyurok János) B and D Stúdió, Pécs 2004.

A honi tudományos élet figyelme az elmúlt másfél-két évtizedben ismét intenzívebben fordul a kisebbségi kérdések felé. Ezt a növekvő érdeklődést jelzik az újonnan létrehozott intézetek (Teleki László Alapítvány, MTA Kisebbségkutató Intézete, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete stb.) is. Az elmúlt év áprilisában ismét bővült a magyarországi kisebbségi kutatóhelyek hálózata. 2003. április 15-én Pécsen megalakult a Magyar Szociológiai Társaság Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kutató Szakosztálya. Az alapítók a Pécsi Tudományegyetem különböző tanszékein tevékenykedő szakemberek köréből ke-

rültek ki. A tavaszi alapítást ősszel (november 7–8.) egy bemutatkozó konferencia követte, az ott elhangzottakról pedig a most ismertetett, 2004 tavaszán megjelent tanulmánykötet ad számot.

Pécs városa, Baranya megye és az egész dél-dunántúli régió (mint közismert) kedvező terepet kínál a kisebbségi kutatások számára. Egyike ugyanis azon kárpát-medencei térségeknek, ahol immár három évszázada különböző nyelvű és kultúrájú emberek élnek többnyire békességben egymás mellett. A baranyai megyeszékhely nemcsak egyetemi város, hanem joggal tekinthetjük a hazai németek és horvátok, illetve részben a cigányok oktatási és művelődési centrumának is. Elegendő csak a Lenau-házra, a Gandhi Alapítványi Gimnáziumra vagy pedig a Horvát Színházra gondolnunk. A városban készülnek továbbá heti rendszerességgel a tv-műsorok a magyarországi kisebbségek (német, horvát, szerb) számára is.

A nemrég megalakult pécsi szakosztály gazdag örökséget mondhat magáénak. Az egykori pozsonyi egyetemből a húszas évek elején újjászülető Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen ugyanis 1936-ban alakult meg a Kisebbségi Intézet, amely főként az elszakított országrészek magyarságának a fennmaradásáért vívott mindennapos küzdelmét volt hivatott erősíteni. *Molnár M.* előadása éppen e szellemi hagyatékkal ismertette meg a konferencia résztvevőit. A szerző vázolta az intézet tevékenységét is, ami egyebek mellett a kisebbségi kérdés sokoldalú feltárását tűzte ki célul számos diszciplína (jog, statisztika, közgazdaság, népjólét, történelem, földrajz) kutatási módszereinek és eredményeinek felhasználásával. A pécsi intézet által indított és Faluhelyi Ferenc szerkesztésében megjelenő *Kisebbségi Körlevél*, majd 1943-tól *Nemzetiségi Szemle* c. folyóiratok pedig egy évtizeden keresztül nyújtottak naprakész tájékoztatói lehetőséget a témakör iránt érdeklődő szakembereknek és részben a nagyközönségnek is. Említést érdemel még a jeles pécsi irodalmárnak és művelődéstörténésznek, Várkonyi Nándornak e kérdéssről folytatott publicisztikai tevékenysége, és főként 1944-ben megjelent nagy visszhangot kiváltó könyve, a *Magyar Dunántúl* is. Esszéjében a szerző (a német kihívásra válaszul) e kárpát-medencei régióknak a magyar történelemben és kultúrában betöltött szerepét foglalta össze, mintegy igazolva Dunántúlt és a magyarság egymástól való elválaszthatatlanságát.

A Kisebbségi Intézet mellett a Pécsi Tudományegyetemen az elmúlt évtizedekben és jelenleg is számos olyan nemzetközileg elismert szakember (Flachbart E., Polányi I., Herczegh G., Tilkovszky L., Hoóz I. stb.) tevékenykedett (tevékenykedik), akinek életművéhez szorosan hozzátartozott (hozzátartozik) a kisebbségi kérdések kutatása, egy-egy aspektusának (jog, demográfia stb.) feltárása. Az utóbbi években (évtizedben) az egyetemen megvédett diplomamunkák, PhD-értekezések között is szép számmal találhatók a kisebbségi-etnikai problémák elméletét és gyakorlatát taglaló igen színvonalas munkák. A téma iránt tehát nem lanyhul a fiatalabb nemzedékek érdeklődése sem. A pécsi székhelyű akadémiai intézettel, a Regionális Kutatások Központjával pedig a területi (térségi) kutatások terén alakíthat ki hatékony együttműködést a nemrégiben alakult szakosztály.

A konferenciakötet címe a határ menti régiók és a kisebbségek 19–20. századi kapcsolatának elemzésére utal. Ennél azonban szélesebb kitekintésűek az elhangzott előadások. A szerkesztők a kötetet természetesen a konferenciaközszöveggel nyitják, és így mintegy keretet formálva az előadásoknak, a kerekasztal-beszélgetéssel és egy interjúval zárják, amihez mellékleltként kapcsolódik a köszönetnyilvánítás, a konferenciaprogram és az angol nyelvű összefoglaló.

A kötetben közölt 15 tanulmány nagyobbik fele inkább elméleti jellegű és történelmi irányultságú. *Tóth J.* is nyitó előadásában éves kutatási eredményeit összegezve, történelmi távlatba helyezte a kárpát-medencei régiók kialakulásának folyamatát. A 20. században azonban a két világháborút követő békeszerződések eredményeként megrajzolt új államhatárok csaknem teljesen visszavetették a formálódó régiók közötti együttműködést, amihez azonban új esélyt és lehetőséget kínál az unió bővülése és Magyarország egyre kedvezőbbé váló geopolitikai helyzete. *Domini, M.* horvátországi kutató anyanyelvén közzé tett írásában hazáját mutatta be a kulturális pluralizmus és a regionális különbségek alapján.

A napjainkban lezajló változásokról, a kialakuló új világrend filozófiai jellegű megközelítéséről adott átfogó képet *Gervai P. és Trautmann L.* A szerzők többek között *Vizi E.* Szilvesztert is idézve, a hazai viszonyokat jellemezve megállapítják: „A szemünk előtt zajlik a modellváltás és az érési folyamat. Vége a bérmunkás-integráció korának és a szolga-nemzet elméletének.” A többség és kisebbség együttélésének évszázados (évezredes) problematikáját filozófiai oldalról világította meg *Bertók R.*, aki szerint: „Az elkülönülés, a kirekesztés, a másság definiálása tulajdonképpen mindegy, hogy származása, földrajzi, politikai, vallási, erkölcsi vagy ezek mindegyikének alapján történik, ha megtörténik. Az önvizsgálat elengedhetetlen. A gyógyításhoz jó diagnózis szükséges, de gyógyulni is akarni kell”.

Néhány új információt találhat az olvasó az európai hírű magyar gondolkodónak, *Lukács Györgynek* a nemzetiségi kérdésről vallott nézeteiről (*Somos R.*). Különösen aktuális e tanulmány, mivel *Lukács* életművének ártértekelése még a rendszerváltást követő másfél évtizedben sem zárult le. *Kupa L.* elemzése a 20. század elejének magyarországi nemzetiségi viszonyait mutatja be a kortársak szemével. A szerző által „megszóllaltatott” szakemberek (*Pechány A., Moldován G., Czirbusz G., Szabó O.*) írásai napjainkban reneszánszukat élik. A történelmi Magyarország gazdasági, társadalmi, etnikai-vallási viszonyainak feltérképezése a millennium időszakában vett nagyobb lendületet, amikor is könyvek, könyvsorozatok adtak számot e hatalmas munkáról. A magyar szempontú kiadványokat csak akkor ítélnéljük meg reálisan, ha összevetjük őket azon korabeli magyarelhenes íráshalmazzal, amit a magyarországi kisebbségi szerzők vagy a szomszédos államok publicistái állítottak össze a történelmi Magyarország felbomlásztását célul tűzve. A magyarországi vasútépítésekről, főként pedig a vasút sikeres civilizációs küldetéséről, a társadalmi ártértegződésre gyakorolt hatásáról számos könyvében, tanulmányában adott számot *Majdán J.* Jelen előadásában a pécsi történeasz egy dunántúli német gyökerű vasutas dinasztia öt generációjának sorsát, hivatali pályáját, kárpát-medencei mozgását kíséri figyelemmel. *Gyurok J.* pedig a magyarországi kisebbségi törvénykezést vázolta az 1848-as forradalomtól az 1993. évi LXXVII. törvényig.

A dél-dunántúli régió és a vele szomszédos térségek kisebbségeivel, a határokon átívelő együttműködéssel hat tanulmány foglalkozik. A horvátokat két szerző is írása témájául választotta. *Barics E.* a régió horvát nemzetiségi lakossága anyanyelvhasználatának és nemzeti identitásának alakulását vizsgálta a 20. század második felében. A horvát kultúra pécsi intézményeinek leltárát pedig *Szabó P.* készítette el, aki vizsgálatát így összegzi: „...a horvát kultúra pécsi intézményeiről elmondható, hogy betöltik szerepüket, értéket képviselnek, modellt hozoznak.”

A magyar–szlovén határszakasz már hosszabb idő óta (legalábbis magyar relációban) úttörő szerepet tölt be az országhatárokon átívelő regionális együttműködésben, jóllehet az ebből adódó lehetőségeket még koránt sem használták ki kellőképpen az érintett felek. *Mohos M.* előadása az említett határtérség történelmi múltját, az országhatár-változások hatásait elevenítette fel egészen a jelen időszakig. Míg *Pap N.* és *Végh A.* tanulmánya a ki-

sebségek szerepét vizsgálta az együttműködés alakulásában. Áttekintették még a szerzők az eddig megvalósított PHARE-programokat és a civil szféra szerepét a kapcsolatok elmélyítésében.

A dél-dunántúli régió közel három évszázada ad otthont a trianoni országtérület németisége mintegy harmadának. A régióon belül néhány kistérségben és településen a történelmi traumák ellenére jelentős lélekszámú német vagy magát már magyarnak valló német gyökerű népesség él. Az egyik társszerzős tanulmány (*Bucher E.–Pirisi G.–Reményi P.*) arra keres választ, hogy a német nemzetiség, illetve e nemzetiséghez kapcsolódó kulturális hagyományok, a németországi személyi és családi kapcsolatok milyen hatást gyakorolnak egy-egy település, kistérség gazdasági fejlődésére. *Forrai R. K. és Cserti Cs. T.* előadása pedig a baranyai cigány népesség jelenét és jövőjét vázolja. A szerzők előadásuk zárásaként hangsúlyozzák: „Fontosnak tartjuk közéleti fejlesztési koncepció kidolgozását a megye cigány/roma népessége jövőjére vonatkozóan, a koncepció foglaljon magában jövőképet, és vázolja az ahhoz vezető utat.”

A *Hoóz I.* levezető elnök által összefogott kerekasztal-beszélgetés résztvevői (*Hajdú Z., Mezei I., Kánya J., Kupa L., Mohos M. és Gyurok J.*) főként hazánk uniós csatlakozásának különböző aspektusait vitatták meg. Így szóba került többek között az anyaországi és a határon túli magyarság kapcsolatának alakulása a megváltozott körülmények között vagy az egyre súlyosabbá váló magyarországi demográfiai helyzet és a hazai kisebbségkutatás néhány még megoldásra váró kérdése is. *Bertók R.* interjúalanyának, *Nils Offenberger* professzornak életútjában pedig a másfél-két évszázados kelet-közép-európai kisebbségi lét szinte minden összetevője visszatükröződik.

Az egyébként igen tartalmas kötetben egy-két apróbb hiányosság is előfordul. Így többek között a magyar nyelvű tanulmányok mellett egy horvát nyelvű is közlésre került. Mindez természetesen hozzájárult a kötet sokszínűségéhez. Az azonban már hiányérzetet kelthet az olvasóban, hogy az említett tanulmányhoz a szerkesztők nem mellékeltek legalább egy magyar nyelvű összefoglalót. De egyfajta megoldási lehetőségként kínálkozott volna az is, hogy magát az egész tanulmányt fordítják le magyarra, és az angol nyelvű rezümé mellett egy hasonló terjedelmű horvát, esetleg német összefoglalóval is kiegészült volna a könyv.

Összességében tehát minden feltétel adva van ahhoz, hogy Pécs továbbra is a honi kisebbségi-etnikai kutatások egyik központja maradjon, az itteni szakemberek pedig e kérdéskörnek főként a területi-térségi (regionális) vonatkozásaival ismertessék meg a gazdasági-politikai döntéshozókat, valamint tárják fel a kisebbségek szerepét a határokon átívelő kapcsolatok alakításában.

Kugler József

Kijev kulcsai

Bakula, Boguslav: Der Schlüssel zu Kiew. = Osteuropa, 54. Jg. 2004. 7. H. 3–18. p.
(Eredetileg lengyel nyelvű publikáció)

„Nem látogathatsz ide büntetlenül, de ha már itt vagy, el sem mehetsz ajándék nélkül. A büntetés: a vágy, hogy újra a Szent András katedrális nemes boltzata öleljen, szemekkel arany díszzeit érintsd, át- meg átsétálhass a Dnyeper túlpartjára a víz felett, átadhasd magad még egyszer a Pecserszka Lavra katakomba-homályának. A jutalom: az utazás, ma-

*ga a megtestesült kaland. Kijev az utcák nyomasztó forgatagába merül, a metrószere-
vények halottarcú utasaival szembenéz, odakint éjszaka a parti bagoly szavát figyelő s
nappal a folyóvíz sugárfertőzött páráján át horizontot sejtő visszatérőnek önként a kezé-
be adja a kulcsait.”* – Egy poéta lelkületű lengyel irodalomtörténész néhány év előtti útiészéjének
ihletett zárószorai ezek. Élménybeszámolójában makacsul keresi Ukrajna kusza átalakulásában el-
vezetni látszó újjászületés nyitját. Érzékeny költőiséggel formált mondanóját egészében is csak szó
szerint lenne szabad idézni.

Az utazó a kijevi Irodalmi Intézet vendégeként kóstolgatja a kontrasztjaival riasztó várost, kutatja
a kaotikus nappalok, a lidérces, patkányok uralta éjszakák méhében rejtező jövőt. Azonnal látható
kontraszt: az egymással tőszomszédságban megjelenő gazdagság és nyomor – az egyik a maffiózó-
háttér féktelen rablásával, a másik a maga kétségbeejtő elesettségével. A külső végállomásokon a met-
rójáratokba benyelt s a centrumban „kiköpött” háztáji árusok rongyosserege és a vékonypéznű vásár-
lótömeg is csak féllábbal lóg ki az általános nyomorúságból. Az egészet az a politikai vákuum veszi
körül, amit a parlament posztkommunista szájjáratása, maffia-összefonódása éltet, és sok őszinte tett-
vágyat kiöl. Ekként a város értelmiségi légkörében sem meglepő a letargia és impulzivitás bénító ke-
veredése.

S hol keressük Ukrajna lelkét, hol rejteneznek Kijev, a metropolis jelképes kulcsai? Természetesen va-
lahol belül, a külszín alatt. Először sejlik fel a válasz, amikor hátat fordítunk az utca dühödő forgatagá-
nak, lármájának, belépve a szent helyek falak, kapuk mögé zárt csendjébe és áhítatába, a borostyánkő-
ből faragott monumentális ikonosztáz Andráskatedrálisbeli „kozmosz energiakörébe”. Ekkor még
nem is adtuk át magunkat a szláv lélek misztériumának, hiszen a templom külső és belső architektoni-
kája csak ama új stílusú rokokó-ortodoxia nemes alkotása, mely – itáliai mesterek kezétől – a lengyel
felvilágosodás nyomait viseli. De járjuk csak végig a Pecszerszka Lavra sokévszázados mélyeit: a króni-
kaírók, Nestor, Nikon és Szilveszter egykori szerzetes-otthonát, a szent aszkézis száz meg száz relik-
viáját szemlélve, hallva a harang-matuzsálemek szűrt kongású szavát, akkor megérint az ősi Rusz ele-
ven lehellete, amely titkon a szívekben él. Mi sem megfoghatóbb jele a nevére, ősi örökre büszke ukrá-
rán lélek ébrenlétének, mint Volodimir, az 1995-ben elhunyt, Moszkvával szembeszegült pátriárka
kultusza, aki a dacoló hívek letörhetetlen akaratából kapta a Szófia-katedrális előtti tér betonjába mé-
lyesztett nyughelyét a kapuk előtt, miután a politika nem engedte be jogos helyére, a falak közé.

Az elmúlt idők szent aszkézisének helyébe, bár mindig is voltak mártírok, új időkben a szellem til-
dóztatásának mártírnuma lépett. A temető-panteon ösvényeit szavukért megszenvedett költők hátra-
hagyott asszonyai – hitves, anya, nővér – járják. Mindenki elmegy a másik halottjához is az évfordu-
lókon. Szvitlicsnij, Sztusz, Litvin, Tihij: az ismertebb költőnevek. Ők már szélsőbb parcellákban kap-
tak helyet. A fő helyeken nyugvó klasszikusok: Ukrajinka, Hruszevszkij, Rilszkij és továbbiak sírját –
orwelli grimasz gyanánt – pártfőtitkárok, csekisták és más banditák, újabb kori üldözök díszsírhelyei
veszik körül. Kevesen vannak, akik az üldöztetéseket becstelenség nélkül elkerülték vagy túléltek. Ők
ma is belső emigrációba szorulnak a szélhámosság és kőpönyөгforogtatás által most is mérgezett, he-
nye divatoktól tisztátalan légkörben. Fojtott csend veszi őket körül. Időnként csüggednek: lesz-e még
feltámadás. A lelkek mégis remélnek, várnak. Bízna egy megtisztító szélviharban. „*A város
rója fáradhatatlanul a régi önmagához vezető utat. Akár ködfelhőbe burkolózva is, me-
lyen olykor-olykor az ég villáma keresztülhasít. Le-fel szalad az idő tengelyén, csévélve a
történelem fonálát, hogy rátaláljon az idő elveszített darabjaira.*”

Az ismertetés végén elmondhatjuk: 2004 őszére Ukrajnában valami beérett.

Komáromi Sándor

Az EU balkáni bővítése: csatlakozási kritériumok a gazdaság területén

Knogler, Michael; Vincenz, Volkhart: Die nächste Runde der EU-Erweiterung: Balkanländer und ökonomische Beitrittskriterien. = Südosteuropa Mitteilungen, 44. Jg. 2004. 2–3. H. 7–27. p.

A Szlovénia nélkül vett jugoszláv utódállamok, továbbá Albánia (összefoglalólag: „Nyugat-Balkán”, összesen 7 állam) távlati EU-csatlakozása számára 1999-ben nyitotta meg az utat a stabilizációs és csatlakozási folyamat koncepciója és programja, amely vezérfonalat ad az EU-struktúrákhoz történő hosszabb távú felzárkózáshoz. A thesszalóniki csúcs 2003-ban újra megerősítette a térség integrációs perspektívájának lehetőségét. Az út vége azonban ma még alig belátható. Miközben a bizottsági éves jelentések a csatlakozási kritériumok politikai, jogpolitikai oldalán részben előremutató fejleményekről is beszámolhatnak, kritikusabb a felzárkozási folyamat a gazdaság és gazdaságpolitika területén. A kettő persze nem teljesen független egymástól (különös tekintettel például az intézményi struktúrára: a „governance”-ra), így természetesen van némi előrelépés a gazdaságban is. Egy pontba sűrítve, a cél: a működőképes piacgazdaság felépítése, a teljes értékű verseny- és exportképességgel a súlypontjában. Az elemzés különböző forrásokból nyert, 2003-mal zárt időszakra vonatkozó jelzőértékek mentén ad képet a folyamatról. Táblázatos áttekintéseibe a viszonyítás kedvéért bevonja a bővítési menetrend során következő két jelöltjét: Bulgáriát és Romániát, sőt a 2004-es bővítés kapuk előtt álló kelet-közép-európai jelöltek egyikét-másikát is.

„Stabilizációs és csatlakozási” folyamatról van szó, amely részint (Albániával) a Balkán (és Európa) legelmaradottabb régióját, részint – Bosznia-Hercegovina, Szerbia-Montenegró (és természetesen Koszovó) esetében – belháborúkkal letarolt övezetét érinti. Horvátország szlavóniai területei is odasorolhatók ehhez az övezethez. Macedónia kivette részét ebből is, abból is, és szenge államiságával szenvedhette a déli szomszéd gáncsát. Amott a katasztrófa erejével hatott a rendszerváltás, itt a rendszerváltást katasztrófával helyettesítették. A csatlakozandó övezet stabilizációja magában foglalja a romok eltakarítását, az újraindulást is. A romlás veszteségeinek tömege előre kirajzolta az átalakulás veszteségeinek körét, az általános elszegényedés, a korrupció, az árnyékgazdaság, a termékfeldolgozás és a kvalifikált munka minimális jelenléte köti gúzsba az átalakulást. Az adatok (itt durván kerekítve) önmagukért beszélnek. (2003. évet illetően a legtöbb megadott érték az elemzés készítése idején: 2004 elején inkább még feltételes adat.)

2003-ban a GDP (Horvátország) 9000 és (Szerbia-Montenegró) 3500 között oszlik el – a 2004-es Unió (tehát az új csatlakozók viszonylag alacsony értékeivel csökkentett), 22 000-es szintjéhez képest (\$). Az évről évre is ingadozó gazdasági növekedés Albániában újabban 6, Macedóniában 3%; inflációérték Bosznia-Hercegovinában 0,4, Szerbia-Montenegróban – a 2002. évi 14-hez képest – már „csak” 8% (azért Horvátország is az élen van: újabban csak 1,5); államháztartási szaldó érték –4 és –6 közötti mozog, legmagasabb Albániában; kereskedelmi egyensúly (hiány) Bosznia-Hercegovina –36%-os magas értéke mellett másutt megelőgszik –17/–23 közötti beállással. Munkanélküliség – Horvátország: 14, Macedónia: 36 (!)%. Az értékek változatosan szóródnak a régióban, egyenként nem sokat mondanak egy-egy ország átfogó gazdasági helyzetéről. Sőt, némi egyedi érték mentén Románia vagy Bulgária mint megállapodott várományos akár hátrább is sorolódik, legalább Horvátországhoz képest. (Romániában a teljes nyugat-balkáni övezeténél magasabb volt 2003-ban az infláció: 9%!) De nem abszolút követel-

mény, hogy a belépő eminens legyen, az összteljesítmény tendenciája a lényeges. A 2004-es kelet-közép-európai csatlakozók árnyékgazdaságának átlagos nagyságrendjét (5,8 GDP %) csak Horvátország, illetve Macedónia múlja felül. (De Szerbia-Montenegróhoz és Bosznia-Hercegovinához nincs adat. Magyarország 2,1%-a tíz év előtti 24-hez képest e tekintetben első rangú beállítás!)

Az elemzés egyébként az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, a Világgazdasági Fórum és még három intézmény, szervezet felméréseinek idéz összevont („aggregált”) értékeléseiből. Afféle „összesített osztályzatokról” van itt szó. Bár a felmérések részben eltérő összetételű kritériumcsomaggal dolgoznak, ennek megfelelően az összosztályzatok sem egészen egybehangzók, de azért nagy vonalakban eligazítanak. Az öt elemzés mindegyike úgy látja: Horvátország gazdasági eredményei túlmutatnak a várományos Bulgárián és Románián, de még a 2004-es csatlakozók némelyikén, például Lengyelországen is. (Horvátország tulajdonképpen a politikai felkészülés, főként a háborús események kapcsán visszamaradt problémái okán maradt ki az eddigi menetrendekből.) A sor végén többnyire Szerbia-Montenegró kullog. Nemzetközi rangsorolásban – egy változat szerint 156 országot figyelembe véve, ahol is Lengyelország a 66. helyen áll, Horvátország a 89., Szerbia-Montenegró a 149. helyet kapja. Egy másik – 102 országra vonatkozó változatban, ahol Lengyelország a 45. helyre kerül, Horvátország a 45., Szerbia-Montenegró pedig a 78. helyet vívja ki.

A konklúzió: a balkáni stabilizációs és csatlakozási folyamat a gazdasági szektor oldaláról legalább tíz, egyes országok esetében akár húsz évet is igénybe vehet az EU-fórumok legkövetkezetesebb segítő programjai mellett is. A folyamat gondozása, egyengetése során hamar világhossá vált: egyelőre el is kell tekinteni azoktól az ütemezett és végcél-célorientált technikáktól, amelyeket az eddigi, akár a 2004-es bővítés résztvevőinél alkalmaztak. Nem lehet erőszakolni az EU-kritériumokhoz való lineáris illeszkedés programját. Szerencsésebb követni a kis lépésekben történő fejlesztés politikáját – lehető legaprólékosabban az egyes országok egyedi adottságaihoz, pillanatnyi helyzetéhez igazítva.

Komáromi Sándor

Bővítés kelet felé: Románia

Phinmore, David: Enlargement to the East: Romania in EU Expansion to the East 223–244. p.

A Ceaușescu-rendszer megdöntése óta minden román kormány egyértelmű politikai célja volt a teljes körű európai integráció elérése. Még abban a hónapban a Nemzeti Felszabadítási Front tízpontos programjában foglalt „visszatérés Európához” pontnak megfelelően Románia kapcsolata az EU-val jelentős mértékben és látszólag gyors ütemben javult. Románia aláírt egy kereskedelmi és gazdasági együttműködési egyezményt a '90-es évek közepén. 1998-tól megkezdődött az EU-csatlakozási folyamat, amely 2000 márciusától hivatalos tagfelvételi tárgyalásokat is jelentett. Mindazonáltal ki kell hangsúlyozni: az EU és Románia közti kapcsolatok, ennek ellenére lassabban fejlődtek, mint az EU és más közép- és kelet-európai országok kapcsolatai, és csak felzárkózni próbált a visegrádi országok mögött az EA (Európai Egyezmény) elfogadásával a '90-es évek első felében, és később kikerült az elsőként csatlakozási tárgyalásokat megnyitók köréből '98-ban. Ez azonban nem csökkentette a román kormányok eltökéltségét az európai integrációra és a teljes jogú EU-tagság elnyerésére.

A szerző célja, hogy az ország EU-kapcsolatának fejlődését ábrázolja kiemelve, hogy miként profitált az EU-nak a kelet-közép-európai országokkal folytatott egységes külpolitikájából. Megvizsgálja Románia teljes jogú EU-tagságért való folyamodásának jelentőségét ezekre a kapcsolatokra, és hogy miként fejlődtek azóta, különös tekintettel a Csatlakozási Bizottság 1997-es, '98-as és '99-es jelentésére az ország felkészültségéről. A munka két utolsó része Románia csatlakozási kilátásait elemzi, és megvizsgálja a keleti irányú bővítésből történő kizárás lehetséges következményeit.

Bár a csatlakozási tárgyalások megkezdődtek, az nem azt jelenti, hogy Románia az elkövetkező évtizeden belül tagországgá válik. Sőt, az országban egyesek mellett érvelnek, hogy a tagság elérése lehetetlen, figyelembe véve az ország gazdasági lemaradását az Európai Unióhoz képest. Talán ezek a nézetek meglehetősen eltúlzottak, és figyelmen kívül hagyják, hogy az Európai Unió kifejezte elkötelezettségét a bővítés iránt, illetve a román kormánynak eltökélt szándéka a csatlakozás. Mindent összevetve a hangsúly azon van, hogy az ország megfelelt-e a belépés feltételeinek, mielőtt végső döntés születne a csatlakozás dátumáról, és nincsen garancia arra, hogy az EU elégedettsége elegendő ahhoz, hogy Románia megmaradjon a tagság elnyerése felé vezető úton. Ebben az esetben szükséges megfontolni, hogy milyen potenciális következményekkel járhat az elutasító döntés a felvételt illetően.

Természetesen lehetséges, hogy Románia felvételének sikertelensége esetén kevésbé stabil és eltökélt résztvevője lesz a bővítési folyamatnak. Fennáll annak a lehetősége, hogy a román közvélemény az integráció ellen fordulhat, ha Románia nem képes végrehajtani a csatlakozást a következő 5–10 évben, különösen akkor, ha továbbra is teljes körűen teljesíti az Európai Egyezmény és más nemzetközi megállapodások terhes kötelezettségeit. Feltételezve, hogy az ország eleget tesz az előzetesen már elfogadott kötelezettségeinek, az ország olyan helyzetben találhatja magát, ahol gyakorlatilag az EU műholdjává válik, belpolitikáját a közös elveknek megfelelően kell alakítania anélkül, hogy bármi beleszólása lenne az adoptációba. A közeledés kétségtelenül nem biztosítható, bár valószínű, hogy a román kormányok elkötelezettek maradnak a reform mellett, mivel a kudarc csak további késedelmet okozna a teljes jogú tagság elérésében.

Bár az Európai Unió biztosít pénzügyi segítséget a csatlakozási előírások teljesítéséhez, az ország, nem valószínű, hogy hajlandó lesz pénzt fordítani arra, hogy megfeleljen a kritériumoknak, ha csak a teljes jogú tagság elérése mint célkitűzés nem garantált.

A többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan Románia is megélte, hogy kapcsolatai 1989 óta az EU-val jelentősen szorosabbá váltak. Jelenleg bár célja, de még nincs kitűzött dátuma az EU-csatlakozásnak. Azonban Románia, úgy tűnik, hogy kelet-közép-európai szomszédaihoz képest hátrányban van, mind a politikai, mind a gazdasági reformok terén a posztkommunista átalakulás első évtizedében. Ennek következményeképpen az aktuális jelentkezők sorában mindössze csak Törökországot tudja megelőzni, és ha ehhez hozzá tesszük a keleti irányú bővítés folyamatát, végig kell néznie Romániának, ez nem egy irigylésre méltó helyzet. Ennek a helyzetnek a kialakulásáért nagymértékben az egymást követő román kormányok tehetők felelőssé. Az EU-nak azonban jelentős szerepe van a tagság kilátásának fenntartásában. Ennek azonban valóságosnak kell maradnia függetlenül a tagság feltételeinek teljesítéséért folytatott munka haladásától, mert ha nem, akkor Románia teljes körű integrációja jelentősen kitolódhat. Az 1998-ban megkezdett csatlakozási folyamatot – amely szándék szerint előmozdítja a fejlődést – és a 2000-ban megkezdett tárgyalásokat az EU részéről is megfelelő előkészületnek kell kísérni, hogy fogadhassa az összes kelet-közép-európai országot, beleértve Romániát is.

A délkelet-európai Stabilitási Egyezmény, amelyet 1999-ben írtak alá, azt jelenti, hogy az EU figyelme fokozottabban erre a térségre irányul, és hogy az ország nem lesz elfele-

dett partner az integrációs folyamatban. Magyarország felvétele az Európai Unióba szintén valószínűsíti, hogy Románia jelölése az EU-tagságra valószínűleg nem kerül ki a figyelem középpontjából. Ez azonban mindazonáltal nem szabad, hogy a jövőbeni román kormányok részéről tétlen elégedettséghez vezessen. Az EU bővítéséhez való kapcsolatot a tagság feltételeinek teljesítése határozza meg, és a teljes jogú tagság elérésének lehetőségét csak reformokon és a kötelezettségek következetes teljesítése útján lehet erősíteni. Mindkét területen létfontosságú fejlődést elérni, ha Románia a felvétel irányába próbál elmozdulni. Az Európai Uniónak is fel kell készülnie a kelet-közép-európai államok első hulláma utáni bővítésre. Feltételezve, hogy Románia továbbra is elkötelezett a reformok iránt, ez utóbbi terület az, ami Románia csatlakozásának legnagyobb potenciális akadályja lehet.

Bosznay Csaba

Török bevándorlók történelmi helyzete Németországban

*Faruk Sen: The Situation of Turkish Migrants in Germany.
= Immigrants & Minorities, 22. vol. 2003. 2&3. no. July/November 208–227. p.*

A török bevándorló munkások toborzása Németországban eredetileg a munkaerőhiány miatti ideiglenes intézkedés volt, de az idők során a bevándorlók letelepültek, és csatlakoztak hozzájuk családjaik is. Ez életstílus-változáshoz és beilleszkedési zavarokhoz vezetett. A szerző a komplex integrációs folyamatot vizsgálja, a török közösség részvételét a német gazdaságban és a változásokat, amelyeken a befogadó társadalomnak kellett átesnie ahhoz, hogy eleget tegyen egy olyan közösség szükségleteinek, amely immár negyven éve él Németországban.

A 2001-es év volt a török bevándorlás negyvenedik évfordulója Németországban. Jelentős számú török, kb. két és fél millió él az országban: sokan közülük már ott születtek, és Törökországot csak szünidei látogatásokból ismerik. A bevándorlók többsége számára az integráció sikeres volt, de még mindig megmaradt az idegen lét érzése mind a törökök, mind a németek körében. Ez az idegen lét a valóságban is létezik, a jelenség fő oka pedig a törökök iszlám vallási háttere, amely jelentősen különbözik más, pl. dél-európai bevándorlók kulturális hátterétől. Az elutasítás okozta, hogy a törökök visszahúzódtak, és etnikai szigeteket alkottak. Az integráció elősegítésének és az elutasítás csökkentésének egyik legfontosabb eszköze: növelni a tudást a németek körében a törökökről és a törökök körében a németekről. Ez a munka néhány fontos tényt és háttérvonást rajzol fel a németországi török vendégmunkások életéről, valamint aláhúzza a jelenlegi központi problémákat és feladatokat, amelyek az integráció fogalomköréből származnak.

A második világháborút követően gyors fejlődési fázisba lépve a nyugat-európai országok megpróbálták úrrá lenni a fellépő munkaerő-hiányon, amely különböző gazdasági és demográfiai tényezőknek volt köszönhető. Gazdaságilag kevésbé fejlett dél-európai országokból importáltak munkaerőt. Törökország meglehetősen későn, az 1960-as években csatlakozott a munkaerőt kibocsátó országok körébe. A nyugat-európai török bevándorlás a Törökország és Németország között 1961-ben megkötött munkaerő-toborzási egyezmény aláírásával kezdődött. Ezzel egy időben Törökország aláírt még munkaerő-toborzási egyezményeket Hollandiával, Belgiummal és Ausztriával 1964-ben, Franciaországgal 1965-ben és Svédországgal 1967-ben.

Az 1960-as évek elején a török bevándorlók homogén csoportot alkottak Európában, ami többnyire férfimunkásokból állt. 1961-ben összesen 7116 fő török bevándorló érkezett Németországba. Amikor Németországot elérte az 1973-as olajválság, és gazdasági visszaeséssel kellett szembenéznie, akkor kénytelen volt leállítani az idegen munkaerő befogadását. Ekkorra a török bevándorló munkások száma elérte a 910 500 főt.

Jelenleg kb. 3,6 millió török él az Európai Unióban, amivel a legnagyobb számú idegen populációt alkotják. Ezek közül kb. 2,5 millió (beleértve azokat is, akik felvették a német állampolgárságot) Németországban él, és Nyugat-Európa legnagyobb török közösségét alkotják. Jelenleg kb. 7,3 millió külföldi él Németországban. A törökök Németország teljes lakosságának 2,4%-át teszik ki, ami összesen valamivel több mint 82 millió. A törökök bevándorlása Európába eleinte lassan haladt, mivel Törökország számára ez újszerű jelenség volt, de 1963 után felgyorsult az Európai Közösség és Törökország között aláírt együttműködési megállapodást követően.

A fő gondolat a török vendégmunkások toborzása mögött az ideiglenes munkaerőhiány pótlása volt Németországban. Mindazonáltal sok török telepedett le ott. Sok török munkás hazatérési szándéka egyre későbbre és későbbre tolódott, és a többség a befogadó országban történő letelepedés mellett döntött.

Kétségtelen, hogy a törökök az Európai Unióban, különös tekintettel Németországra, sok problémával és akadállyal szembesülnek. Az egyik legfőbb az, hogy a német társadalom fogadja el őket, a másik az ehhez a társadalomhoz való tartozás érzése. A törvény szerében az idegen nemzetiségűek nem érnek fel a hazai nemzetiségűekkel. A török társadalmat sem szociálisan, sem kulturálisan nem tekintik egyenrangúnak. Ez szintén a szakadék és az elválasztódás szélesedéséhez vezet a csoportok között, és lehetetlenné teszi az azonos lehetőségeket, valamint megnehezíti a beilleszkedési folyamatot. A törökök alkotják az EU-n belül a legnagyobb, harmadik országból származó csoportot. Nagy számuk, a német gazdaságban betöltött szerepük és a letelepedés látszata ellenére (már mint olyan értelemben, hogy többségük nem szándékozik visszatérni Törökországba) úgy tekintenek rájuk, mint a legnehezebben integrálható csoportra kulturális különbözőségük miatt. Mindazonáltal, ahol a törököket elfogadják, ott a beilleszkedésük a német társadalomba fejlődött. Például a második generáció egyre inkább részt vesz a közösségeket érintő ügyekben, és védik jogait, amely erősíti politikai részvételüket és lelkiismeretüket.

A Németországban élő törökök fontos szerepet játszanak Törökország és Németország, valamint a két ország társadalmi közötti híd megteremtésében, hozzájárulva ezen kapcsolatok fejlődéséhez. Szomszédi, baráti vagy munkakapcsolatok és kulturális bemutatások növelik a Törökország iránti érdeklődést a németek körében. Ez alapvető változást idézett elő Németország hagyományos Törökország-képében. Főleg ezek miatt a kapcsolatok miatt sok német tölti nyári szünidejét Törökországban. E folyamat eredményeképpen kerültek be más európai országok szókészletébe a „ráki” és a „döner” szavak. Ahol a nagyszámú török populáció él, a törökök képviselői jogokat szereztek a helyi önkormányzatokban, ami lehetővé tette számukra, hogy elősegítsék saját városuk és más török városok partnerkapcsolatainak kialakítását ahelyett, hogy egyéb országok kerültek volna előtérbe. A kétnemzetiségű házasságok által új, családi kötelékek is kialakultak.

Bosznay Csaba

Egy újonnan érkezett szociológiája: iszlám migráció Olaszország felé – vallási láthatóság, kulturális és politikai reakciók

*Stefano Allievi: Sociology of a Newcomer: Muslim Migration to Italy – Religious Visibility,
Cultural and Political Reactions. =
Immigrants & Minorities, 22, vol. 2003. 2&3. no. July/November 141–154. p.*

Az iszlám jelenléte Európában, úgy tűnik, hogy nyilvános viták keresztjüzebe került. Ez kapcsolódik magának, az iszlám vallásnak a láthatóságához is. Ebben a vonatkozásban néhány figyelembe veendő szempontot is felsorol a cikk. Más európai országokhoz hasonlóan Olaszországban is megjelent számottevő mértékben az iszlám. A szerző ennek a jelenlétnak néhány aspektusát írja le, bemutatva az iszlám szociográfiájának elemeit Olaszországban, valamint javaslatot tesz néhány fontos értelmezési kritériumra, hogy megérthessük a legfőbb erők működését. Munkájában a szerző arra koncentrál, hogy az iszlám és a muszlimok az olasz közélet vitáinak tárgyát képezik, különös tekintettel politikai, vallási és kulturális körökre, és felhívják a figyelmet a jelenlegi, meglehetősen vitatott helyzet egyes aspektusaira.

Európa iszlámról alkotott képe hosszú történelmi múlt alapján alakult ki, amely minden európai ország valamely muszlim országgal szembeni összecsapásában, ellentétében gyökerezik. Bármilyen újszerű módon akarjuk megérteni vagy megítélni ezt a hosszú történelmet, világos a megfigyelő számára, hogy az elemzések és a vélemények egymástól különálló partnerek összecsapásairól szólnak, amelyek valószínűleg ellenségeként érzékelik egymást. Ennek a képzetnek kevés köze van az „igazi” történelemhez, materiális (gazdasági, technológiai stb.) és kulturális áterezstőképesseghhez. Annál több köze van viszont az iszlám és Európa egymásról alkotott képéhez, amelyek ha még oly „konstruáltak” is, még is hasonlatosak Samuel Huntington könyvében felvázolt modellhez, amelyet ő a „civilizációk összecsapásának” nevezett. Még Huntington könyve is különálló, egymással nem vegyülő alanyokként írja le ezeket a „civilizációkat”, amely egyszóval: csodálatra méltó, de teljesen hihetetlen modell. A probléma az, hogy ez a modell, vagyis amit mi hiszünk, kapcsolódik a valósághoz. Sőt, mi több, egy jól ismert szociológiai megállapítás emlékeztet minket arra, hogy nem az a fontos, hogy valami igaz vagy sem, hanem attól válik valóságossá következményeiben, hogy hiszünk ennek a valaminek az igaz voltában.

Ezek a kulturális képzetek bizonyos mértékű hihetőséget tartanak fent, és van egy bizonyos kulturális tehetetlenség még most is, amikor a helyzet teljesen megváltozott, mivel muszlim egyének, családok, csoportok, később közösségek vándoroltak be és telepedtek le európai országokban. A mi képzeink szerint az iszlám külső, kívülálló volt, amely szemben állt (konfrontált) Európával. Sőt, mi több, amikor az belsővé vált, mint például Spanyolország, Szicília és a Balkán esetében, akkor úgy tekintettünk rá, mint egyfajta folytonossági hibára, balesetre a történelem folyamában ezeken a területeken, ami nem járt alapvető következményekkel, vagy hatásokkal ezen területek fejlődésére.

Tizennégy évszázadon keresztül az iszlámot mint külső tényezőt érzékelték Európában, sokkal kívülállóbbnak annál, mint amilyen valójában volt. Manapság az iszlám, vagy nevezzük inkább muszlimoknak őket, az európai országok társadalmának belső résztvevői. Az iszlám és Európa történelmi hagyományban gyökerező kapcsolatrendszere mára „az iszlám Európában” kérdéskörre egyszerűsödött. A probléma az, hogy egész egyszerűen nincsenek meg a kulturális kategóriáink ennek értelmezéséhez. Még mindig hiszünk az elkülönülési modellben, és úgy teszünk, mintha valós lenne. Az iszlámot jelenleg Európá-

ban két hatás éri: az egyik, hogy ez egy belső (internális) társadalmi tényező, a másik, hogy elszigetelődik, kizáródik (externalizálódik) két okból is. Az első ok a kibocsátó országokkal és a más típusú „központokkal” való kapcsolat – tudást létrehozó központok, szimbolikus vallási és zarándokhelyek (pl. Mekka), szervezeti és mozgalmi központok (pl. Turuk, vallási testvériség) – amelyek Európán kívül esnek. A második ok az, hogy amikor Európában az iszlám kérdése kerül megvitatásra, gyakran úgy gondolunk rá kulturálisan, mint egy olyan dologra, ami természetes állapotában Európán kívül helyezkedik el, de amely valamely oknál fogva véletlenül (ez implicit, ki nem mondott) kapun belülrre került.

Amit ezen a pontos kijelenthetünk, hogy Olaszország jelenkori történetében most éri el az iszlámról folytatott viták lehevesebb időszakát. De a kulturális konfliktus, bár a formáiban zavarba ejtő, nem csak negatív következményekkel jár. Szociológiai értelemben a konfliktus fizikai szükségszerűség, és a kríziseknek (bár ezt ritkán veszik figyelembe) fontos társadalmi szerepei is vannak. Mindent egybe vetve, a krízisek és a konfliktusok segítenek a probléma megvitatásában. Ez általában akkor történik meg, amikor a konfliktus már kirobbant, de jobb későn megvitatni valamit, mint soha. A krízisek szintén lehetővé teszik azt, hogy ha valami egy társadalom „bögyében” van, felszínre kerüljön. A konfliktus segít a társadalom résztvevőinek felismerni magának a konfliktusnak a határait, amit elérhetnek ugyan, de nem léphetnek át. A szélsőséges vélemények feltűnése a konfliktusok és krízisek egyik klasszikus hatása, fontos szerepet tölt be, mert lehetővé teszi, hogy ami normálisan láthatatlan, láthatóvá váljék, és ami normálisan nem tudatos, az tudatos legyen. A konfliktus kötelezi a társadalom életének alakítóit a kommunikációra, azokat, akik normál helyzetben nem, vagy nem kielégítően kommunikálnak egymással. Ilyen értelemben a krízisek létfontosságú lépéseket generálnak, melyeket meg kell tenni ahhoz, hogy a krízis egyáltalán megoldhatóvá váljon. A szerző véleménye szerint ezek a mechanizmusok már különböző országokban működtek ugyanezen tárgykör körül. Ez történt a Rushdie ügyben az Egyesült Királyságban, illetve a diákok elfátyolozásának ügyében Franciaországban, és most ez történik Olaszországban a mecsetek kapcsán. Szeptember 11-e következményei hevesebbé tették ezeket a vitákat, mint amilyenek egyébként, más helyzetben lettek volna, de lehet reménykedni abban, hogy az előzőekben leírt konfliktusok és krízisek olaszországi megfelelőjét ugyanígy meg lehet oldani

Bosznay Csaba

Etnicitás és a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozása a posztsovjet Oroszországban

*Mukharjajmov, Najil M.: Ethnicity and the Study of International Relations in the Post-soviet Russia.
= Communist and Post-Communist Studies, 37. (2004) 97–109. p.*

Oroszország viszonya az etnicitás tanulmányozásához nemzetközi viszonylatban olyan különlegességekkel rendelkezik, amelyeket az ország jelenkori történelmének radikális eseményei magyarázhatnak. Ezek között szerepel a geopolitikai státus radikális megváltozása, a Szovjetunió széthullását követő új etnopolitikai tényezők megjelenése és a társadalom „identitási válsága”. Oroszországban a nemzetközi kapcsolatok tudósai vitat-

koznak etnikai és nemzeti, illetve etnopolitikai kérdésekről, melyek célja, hogy megakadályozzák egy széttöredezett és mélyen megosztott társadalom hanyatlását. Sajnálatos azonban, hogy ezek a viták gyakorta túlfűtöttek és politikai felhangot kapnak, amivel lehetetlenné válik az eszmecsere folytatása, nem beszélve bármilyen megegyezés eléréséről. Egyes esetekben ezek a viták személyeskedéssé fajulnak, ahol a résztvevők nemcsak egymás elméleti vagy ideológiai álláspontját kérdőjelezzik meg, hanem a szakmai hozzáértést is.

Mindezen nehézségek ellenére az elméleti viták továbbfolytatódtak, és néhány érdekes, kreatív választ eredményeztek valós helyzetekre. Ez az esszé megkísérli összefoglalni a tendenciák jegyeit az orosz etnicitás analízisében. Megvizsgálja az etnicitás természetének néhány innovatív megközelítését és annak szerepét a hidegháború utáni világtrend kialakulásában. Elemzi továbbá az etnikai identitás kialakulása és az etnikai konfliktusok kérdéskörét az orosz kutatók munkáiban.

Az etnikai, nemzeti tényezők szerepére a világtrend kialakulásában alapvetően két perspektíva jellemző: szubsztancializmus és instrumentalizmus vagy más néven relációnizmus. A szubsztancializmus számára az etnikai, nemzeti és etnopolitikai kérdések elengedhetetlenül hozzátartoznak a nemzetközi kapcsolatokhoz és a külpolitikához. A szubsztancialisták számára az etnicitás mozgatóerő a nemzetközi döntések és cselekmények mögött. Ezen megközelítés hívei egy államközpontú szemléletet tesznek magukévá, amely feltételezi, hogy a világ politikájának színterén egy állam szerepvállalását elsődlegesen etnikai, nemzeti elhelyezkedése szabja meg.

Az állam a fő és valószínűleg a kizárólagos cselekvő a nemzetközi kapcsolatokban. Ez a nézet a szovjet korszak osztályszemléletére emlékeztet azzal a különbséggel, hogy most az etnicitás emelkedett a világpolitikai „igazságok” ismerőjének helyzetébe. A szubsztancializmus másik jellegzetessége, hogy az etnikai csoportokat a nemzetközi kapcsolatok és törvények tárgyaként kezeli, sokkal inkább, mint a világpolitika színpadán elszórtan megjelenő kihívókként, akik a fennálló rend határait feszegetik.

Ezzel szemben az instrumentalisták vagy relácionisták megközelítése olyan ideákra épül, amelyek túlmutatnak a szubsztancializmus kategóriáin, és alapjaiban kérdőjelezzik meg a szubsztancializmus elveit. Az elvek és módszerek pluralizmusa, amely az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején jelent meg az orosz politika-tudományban a politikai változásokkal együtt, nagyban hozzájárult az instrumentalisták és szubsztancialisták közti szakadáshoz. Ez az új megközelítés a politikai történések kontextusát is meg akarta vizsgálni, és tagadta az etnicitás létfontosságú státusát. Ennek a megközelítésnek a támogatói kijelentették, hogy „az etnikai hovatartozás természeténél fogva nem politika tárgya, hanem sokkal inkább az egyén kulturális hovatartozásának kontextusa” (Guszejnov), amivel megpróbálták etnicizmus-mentessé tenni a nemzeti politikát, és depolitizálni az etnikai–nemzeti kapcsolatokat.

A fent említett módszertani különbségek láthatók az orosz identitás-kutatásban is. Az alapkérdés az, hogy az etnikai csoportokat cselekvőkként vagy résztvevőkként tekintsek a külpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban. Vagy másképpen: az etnikai hovatartozás a fő meghatározója a politikának, vagy egyike a politikát meghatározó tényezőknek, minek következtében jelentősége relatív. A szubsztancialisták képviselői szerint az etnicitás központi jelentőségű, melyet politikai világképük központjában helyeznek el. Az etnikai identitást egy adott tényezőként veszik, sokkal inkább, mint egy empirikusan kutatható vagy problematizálható dolgot. Az instrumentalisták vagy relácionisták mindazonáltal ragaszkodnak ahhoz, hogy az identitás koncepciója kell, hogy képezze a kutatások legfőbb tárgyát.

Sok kortárs orosz tudós gondolja úgy, hogy a modernitás központi kérdése az, hogy a jelenlegi civilizációk meg tudják-e őrizni jelenlegi identitásukat, vagy összeolvadnak és a nyugatközpontú világ identitásába épülnek be. A nemzetközi kapcsolatok orosz tudósainak érdeklődése egy egyaránt elméleti és gyakorlati érdekeltség felé fordult az etnikai konfliktusok tanulmányozásában. Ez egy sokrétű kérdéskör, és mind nemzeti, mind regionális jellegű konfliktusokat jelent, amelyek a kétpólusú világrendszer összeomlásával terjedtek el. Ez magában foglalja kisebbségi – etnikai, faji, vallási, nyelvi, kulturális stb. – jogok védelmét, valamint a fenyegetést, amit a szélsőségesek és a terroristák jelentenek annyiban, amennyiben ez a jelenség az etnikai hovatartozáshoz kötődik. És végül, de nem utolsósorban ide tartoznak még az olyan kérdések, mint az etnopolitikai autonómia, szeparatizmus, irredentizmus, szecesszionizmus.

Végezetül a szerző arra a következtetésre jut, hogy relatív fiatalága ellenére az orosz etnicitás-tudomány egy növekvő, vibráló kutatási programként emelkedik fel, és már eredményeket is fel tud mutatni. Az orosz tudósok nem ismerik fel a kapcsolatot egyszerűen az etnicitásról folytatott elméleti viták és az új világrend között, másrészt a konfliktusok és identitások empirikus tanulmányozása között. Ilyen kapcsolat létezik, és teljes körűen fel kell térképezni ahhoz, hogy új impulzust biztosítsunk az orosz nemzetközi kapcsolatok etnikai-nemzeti tanulmányainak fejlesztéséhez. Továbbá folyamatban van a nyugati kutatókkal folytatott párbeszéd és interakció kifejlődése is ezen a kutatási területen. Ez az interakció rendkívül gyümölcsözőnek bizonyulhat.

Bosznay Csaba

Oroszország–Grúzia: problémák és perspektívák

*Abašidze, Z.: Rosszija – Gruzija: problemy i perspektivy.
= Voprosy Istorii, 2001. 10. no. 137–143. p.*

A szerző Grúzia rendkívüli és meghatalmazott nagykövete Oroszországban. Mint írja, a két ország viszonyáról már igen sokan és igen sokat írtak nemzedékről nemzedékre. Tíz évvel a Szovjetunió széthullása után sokan nosztalgiával emlékeznek vissza azokra a szép hagyományokra, melyek ezernyi szállal kötötték össze a két népet. Az a tövises út azonban, amelyet a két ország kénytelen volt megtenni az elmúlt időszakban, sajnos rányomta bélyegét a két, immár független állam kapcsolataira. A jelenlegi helyzet egyik felet sem elégíti ki. Különbözőségek vannak a két nép között mind világnézeti, mind magánjellegű kérdésekben, nincs objektív információáramlás. Kísérjük meg feltárni a kiváltó okokat. A Szovjetunió széthullása az orosz politikai elit számára veszteség volt, Grúziának viszont siker: a függetlenség megszerzésének sikere. Ezen alapul a két ország állami politikája. A viszonyt tovább bonyolította az abház konfliktus, amely a politikai elhidegülés egyik fő oka. A grúz társadalom ezt a konfliktust nemcsak területi integritása megőrzése kérdéseként fogta fel, de a függetlenségi harc folytatásaként is. Szembetűnő sok olyan tény is, amely azt tanúsítja, hogy Oroszország politikailag és anyagilag is támogatja az abház szeparatistákat. Jelcin egyébként elismerte Moszkva részleges felelősségét ebben a kérdésben. Grúziában gyakran felteszik a kérdést: a csecsen szeparatizmust miért tekintik Moszkva elfogadhatatlannak, az abház pedig nem. Ezt a kérdést természetesen másként is lehet értelmezni, de a grúzok úgy vélik: következetes elvi politikát kell folytatni, amely

a szeparatisták számára világossá teszi, hogy ambícióik perspektívátlanok. Amíg kettős mércével mérnek, a grúz társadalom elidegenedése az oroszoktól folytatódni fog.

A grúzok csalódása az abház szindróma miatt annyira nagy volt, hogy sokan Nyugat felé kezdtek kacsingatni, így a „nyugati orientáció” szintén az orosz–grúz viszony egyik megrontójává vált. Grúziának a nyugati országokkal való kapcsolatában semmilyen aljas szándéka nincs.

Nagyon fontos és vitatott kérdés Grúzia NATO-tagságának kérdése is. Oroszország a NATO-t mint ellenséget értékeli, amely veszélyezteti az ország biztonságát, Grúzia ezzel szemben ilyet nem is gondol. A grúzok számára egyértelmű, hogy a NATO tagjai a világ leghaladóbb országai, és egyáltalán nem negatív jelenség, ha Grúzia is a NATO-ba igyekszik. Kétségtelen, hogy Grúzia még sokáig nem fog megfelelni a NATO követelményeinek. A NATO-ba történő belépés ezért nincs is napirenden, Grúzia az ún. „békepartner-ség” keretein belül működik együtt a NATO-val. Miért jelent ez másoknak fenyegetést? – teszi fel a kérdést a szerző. Grúziát ezért nem kell kritizálni, inkább az érintett államoknak együtt kellene működni a vitás kérdések megoldásában. A kaukázusi biztonság kollektív felelősségének kérdése szerepel abban az új kezdeményezésben is, melyet az Európai Unió támogat. A „kaukázusi stabilitási paktum”-ban kísérletet tesznek a viselkedési szabályok meghatározására a térségben a kívánt biztonság elérésére mind a „nagy halak” (USA, EU), mind pedig a régió nagyobb államai (Törökország, Irán) számára. Sajnos Oroszország még nem nyilatkozott erről a tervéről, így tehát a stabilitás útja a Kaukázusban széles nemzetközi együttműködés útján történhet.

Úgyszintén fájó pont az orosz–grúz viszonyban a Grúziában állomásozó és működő orosz katonai bázisok kérdése is. Grúziában ezeket a bázisokat is a hidegháború megnyilvánulásának tartják. Az orosz csapatok kivonása azonban nem lehet napirenden, mert az 1995-ben aláírt kétoldalú szerződés az orosz csapatok 25 éves ott-tartózkodását irányozza elő. A jelenlegi tárgyalások szintjén az oroszok 14 évet, a grúzok viszont 2-3 évet terveznek.

A legbonyolultabb kérdés a két ország viszonyában a csecsenkérdés. Az orosz fél Grúziát a csecsen szeparatizmus támogatásával vádolja, amit grúz részről abszurdnak tekintenek, mert az az ország, amely az abház szeparatizmust fő problémának tekinti, nem támogathat egy másik elszakadási kísérletet. Bonyolult szituáció alakult ki a Pankisz-szorosban, ahol kb. 7 ezer csecsen menekült tartózkodik. Lehet, hogy vannak közöttük harcosok is, de katonai bázisnak tekinteni ezt a helyet azért mégiscsak túlzás.

Komoly gondot jelentett a 2000-ben bevezetett új vízumrendszer is. Az orosz fél ezt az intézkedést elkerülhetetlennek tekintette, míg a grúzok barátságtalan lépésnek. A nehézségeket kétségtelenül nem szabad kizárólag az orosz félnek tulajdonítani – mondta Sevardnadze grúz elnök, hangsúlyozva, hogy a grúzok az oroszokat egyenjogú partnernek tekintik, és célszerű minden irányban együttműködni.

A konkrét ellentmondások ellenére a két ország megtalálja a közös nyelvet mind a kétoldalú, mind pedig a FÁK viszonylatában. Reméljük – írja a szerző –, hogy az abház-probléma megoldása, valamint az orosz–grúz gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása jelentős impulzust ad a további fejlődéshez; az utóbbinak már mutatkoznak a jelei.

Végezetül a szerző leszögezi: „Közös világban élünk, meg kell tehát szüntetnünk a bizalmatlanság légkörét, hogy új, széles utat biztosítsunk népeink számára.”

Iraki rendezés: etnikai vagy területi föderáció?

*Ibrahim, Ferhad: Etnischer oder territorialer Föderalismus. Der Irak vor der Neuordnung.
= Blätter für deutsche und internationale Politik, 2004. 3. sz. 307–316. p.*

Egykor, 1932-ben a brit mandátum alól felszabadult Irak központosított-adminisztratív államszervezetet örökölt, ezen a Husszeín-diktatúrának sem volt indíttatása változtatni. Ugyanakkor a hosszú küzdelem eredményeként, súlyos konfliktusok árán megerősített észak-iraki kurd területi autonómia, amely – inkább csak névleges formában – a korai Husszeín-érában jött létre, a 2. Öbölháborút követően felvillantotta a kurd–arab iraki föderáció gondolatát, legalább kurd részről. Ezt 1992-ben meg is hirdette a kurd autonóm parlament.

Később az illegálisba kényszerült iraki ellenzék valamennyi csoportja felzárkózott az elképzelés mint elképzelhető politikai doktrína mögé. A Husszeín-rezsim amerikai–brit felszámolását követő átrendeződés során azonban tömegbázisuk erejétől megintastodva gyorsan el is álltak a föderációs eszmétől: többségi erőként reális az esélyük a hatalom megragadására és központosító formában történő továbbvitelében. A kurdok azt hitték, ha az USA mint a rendezés egyik meghatározó tényezője melléjük áll, máris nyert ügyük van. De hogyan is állhatna melléjük a síita többséggel szemben?! Addig sem ígért többet, mint az autonómia támogatását.

A 3. Öböl-háborúig tartó időszakban katonai védőövezetet biztosított a kurd területeknek a diktatúrával szemben. A kurdok ezalatt azonban kiépítették széles körű strukturáikat, politikai vezetésük mint jól szervezett erő az iraki ellenállás fő bázisa volt (bár 1996/98 között belső hatalmi harc dúlt a két vezető párt között), s a nyugati szövetségesek megérkezését nagy lehetőségnek tekintették. Elképzelésük: két kurd többségű tájegységük (Arbil, Sulajmanija-Dohuk) mellé megkapják Kirkukot is, ahonnan az olajipar beindulásával párhuzamosan eltelepítették, elűzték őket, s az így kiegészült autonóm övezet egy föderatív formában kialakított Irak etnikai alapú területi egysége lenne.

A kurd elképzelés Kirkuk kapcsán azonban először is a türkmén kisebbségi igényekkel került szembe. Kirkuk a türkméneké is volt, tőlük is megtisztították a területet, s hasonlóan autonómia-igénnyel gondolnának rá. A türkmén autonómia-elképzelés: nem etnikai-területi autonómia (Kirkukon kívül is néhány övezettel), melyben a visszaköltöző kurdokkal és az időközben meggyökeresedett arabokkal közösen részesednének. A kurd föderáció-gondolat számára súlyosabb csapás: az Irakban kétharmados többségű (dél-iraki) síiták pálfordulása. Így a kurdok egyelőre csak a szunnita (szintén észak-iraki) vallási kisebbség támogatására számíthatnak. Tény a két kisebbség közötti politikai közeledés az Asz-Szisztani síita főjatonallah által annyira szorgalmazott és sürgetett parlamenti választások előkészületi izgalmaiban.

Az etnikai alapú föderalizálás ellen foglalnak állást egyébként az arab világi nacionalisták is, bár nekik lenne a legkevesebb szavuk a döntésben. Részükről, de ennél szélesebb körben is, a meglévő 18 közigazgatási egység szerinti területi autonómia elgondolása vert gyökeret. Ám a kurdok ezt fogadnák el a legkevésbé.

Határozott ellenérdekeltség és szembenállás nyilvánul meg a témában Irak politikai környezetén belül. Akár Törökország, akár Irán mindent elkövet egy olyan, nagy kurd–arab föderáció megvalósítása ellen, amely utat mutathatna a saját kurd kisebbség és mások számára az autonómia követelésében. Az iráni ellenzés eleve gyanús az iraki síiták pálfordulása szempontjából is. Tényező a föderalizálás körüli ellentétekben természete-

sen az Amerika-ellenesség, ami persze részben tévedésen alapul, hiszen a kurdok eredeti elképzelését igazán soha nem támogatta, s még kevésbé támogatja ma – ennyi ellenvéleménnyel szemben. Nagy az esélye annak, hogy a síiták várható választási győzelmét követően lekerül a napirendről még a területi alapú föderalizálás programja is, és gyorsan kiépül a vallási-tekintélyelvű, központosított síita-izlám állam.

Komáromi Sándor